

CITIES IN RUSSIA WITH A POPULATION OF OVER ONE MILLION

Abstract: The article examines the category of cities in Russia with a population of over one million people. Millions of cities are the most important places for concentration and attraction of human, labor, industrial, cultural, environmental, economic resources and centers of socio-economic development for the regions around them and for neighboring regions, and some of them for the whole country and significant parts of Eurasia. Their importance depends not only on the number of their inhabitants, but also on a number of other factors - the level of income of the population, the accumulated economic and cultural potential, the specifics of neighboring regions, for which millions of cities are transport, trade, logistics, cultural and educational centers. Since Soviet times, millions of cities have had special rights, especially in the normative distribution of resources and public goods according to the standards of the USSR State Planning Committee. The special attitude towards the cities of millions continues in the post-Soviet era - inclusion in state funding programs and federal support for the construction of mostly various infrastructure projects. Currently in Russia with the status of a million city are 15 cities - Moscow, St. Petersburg, Novosibirsk, Ekaterinburg, Kazan, Nizhny Novgorod, Chelyabinsk, Samara, Omsk, Rostov-on-Don, Ufa, Krasnoyarsk, Voronezh, Perm, Volgograd.

Author information:

Miroslav Katsarov

PhD Student

Tyumen State University – Tyumen

✉ katsarov@mail.ru

🌐 Bulgaria

Keywords:

Russia, city, population, agglomeration

Еволюцията на руската градска система от 90-те години на XX век се осъществява при уникални условия: наследството на централизираната система за планиране е комбинирано с въвеждането на пазарни механизми на управление. Пространствената политика от съветския период е насочена към постигане на по-равномерно разпределение на населението в цялата страна и към стимулиране на развитието на източните и северните територии. Инструментите на тази политика са създаването на нови индустрии и индустриални центрове в отдалечени райони, реализирането на големи инфраструктурни проекти в незастроени територии, ограничения за придвижване от провинцията към града и от малките градове към големите. В началото на преходния период се предвиждат драматични промени в пространствения модел на развитие на Русия в резултат на премахването на т. нар. „гражданство“, липсата на регулиране на миграционните потоци, премахването на субсидиите за северните територии и отхвърлянето на активното държавно регулиране.

Градовете с население над милион в Русия (в руската географска литература города-миллионеры/градове-милионери) са места за концентрация и привличане на човешки, трудови, промишлени, културни, екологични, икономически ресурси и центрове на социално-икономическо развитие както за региона, в който се намират, така и за съседни региони, а някои от тях (Москва) и за страните от ОНД. Тяхното значение в това си качество зависи не само от броя на жителите, но и от редица други фактори, най-важните от които са нивото на доходите на населението, натрупаният икономически и културен потенциал, както и спецификата на съседните региони, за които милионните градове са социално-икономически центрове.

През съветската епоха милионните градове имат неформален специален статут: имат право да притежават метро, имат право да получават нормативно разпределени допълнителни ресурси като често редът за тяхното получаване се определя от стандартите на Държавния планов комитет на СССР, в някои случаи чрез неформални отношения между ръководителите на съответните градове и централната власт. Това специално отношение се запазва и в постсъветската епоха – милионните градове получават подкрепа чрез държавните програми за строителство и за изграждане на инфраструктурни проекти.

Градовете с население над милион жители заемат специално място в съвременната селищна система на Русия, съсредоточавайки на своята територия около една четвърт от населението на Руската федерация, почти половината от всички предприятия и организации, и в резултат на това местата на приложение на труда и дълготрайните активи. Една трета от обработващата промишленост в Русия е резултат от работата на предприятия в милионните градове. В тях са разположени значително количество федерални и регионални социални обекти, обслужващи населението. Така милионните градове са и ще останат през следващите 20 години лидери в предоставянето на обществено значими социални услуги и центрове за производство на материални блага, важни за индустриалната и постиндустриалната икономика.

Всички милионни градове заемат много благоприятно икономгеографско положение, градовете са в центъра на търговските пътища, повечето градове са формирани на бреговете на големи реки и водохранилища. Потенциалът на милионните градове има много компоненти: индустриална и научна база, привлекателност за инвестиции и финансови ресурси, относително добър жилищен фонд и положителна динамика на демографските процеси. Концентрацията на населението създава възможности за развитие на диверсифицирана и многофункционална градска икономика, чиято роля в стопанството на страната е много значима.

От гледна точка на текущата статистика (към 01.01.2021 г.), в Русия има 15 града с население над един милион. (табл. 1)

Табл. 1 Списък на градовете в Русия с население над милион (Росстат)

Място	Град	Население към 01.01.2021 г. (хил.)	Население към 31.12.2010 г. (хил.)	Прираст спрямо 2010 г. (%)
1	Москва	12 655	11 504	10,2
2	Санкт Петербург	5 384	4 880	10,6
3	Новосибирск	1 620	1 474	10,2
4	Екатеринбург	1 495	1 350	10,5
5	Казан	1 257	1 144	9,7
6	Нижни Новгород	1 244	1 251	-0,01
7	Челябинск	1 187	1 130	5,8
8	Самара	1 144	1 165	-0,79
9	Омск	1 139	1 166	-1
10	Ростов на Дон	1 137	1 089	4,4
11	Уфа	1 125	1 062	6,1
12	Красноярск	1 092	977	11,8
13	Воронеж	1 050	890	8,4
14	Перм	1 049	991	6,3
15	Волгоград	1 004	1 021	-1,28

Москва (12 655 050 ж.) – град с федерално значение. Москва е столица на Руската федерация и най-голям политически, икономически, търговски, културен, научен и туристически център на страната. Всички федерални власти (с изкл. на Конституционния съд) се намират в Москва. Намира се на р. Москва в центъра на Източноевропейската равнина, между реките Ока и Волга. Градът се обслужва от 5 летища, 9 железопътни гари, 3 речни

пристанища (има връзка с басейните на Арктическият и Атлантическият океан). Москва има огромен принос за развитието и просперитета на световната цивилизация.

Санкт Петербург (5 384 342 ж.) – град с федерално значение. Вторият по численост руски град е административен център на Северозападния федерален окръг, щаб на Западния военен окръг на въоръжените сили на РФ, щаб на Военно-морските сили на РФ, седалище на Конституционния съд на РФ. Голям икономически, културен, научен и туристически център, основен транспортен център. Градът се намира на р. Нева, на брега на Финския залив в северозападната част на Русия. Санкт Петербург е най-големият северен град в света и най-населеният град в Европа, който не е столица.

Новосибирск (1 620 162 ж.) – Новосибирска област. Неофициална столица на Сибир. Третият по численост град в Русия е търговски, културен, делови, промишлен, научен и транспортен център с федерално значение. Център на Сибирския федерален окръг, на Новосибирска област и на най-голямата агломерация в Сибир – Новосибирската. Градът е разположен по двата бряга на р. Об, на Приобското плато. Новосибирск е „световен рекордьор“ по бързо развитие – от неголям до милионен град.

Екатеринбург (1 495 066 ж.) – Свердловска област. Неофициална столица на Урал. Център на Свердловска област, щаб на Централния военен окръг на въоръжените сили на РФ. Градът е разположен на бреговете на р. Исет по източните склонове на Урал. Много голям промишлен център, научно-образователен и културен център на Уралския регион. Трети по големина транспортен възел в Русия – 7 магистрални жп линии (вкл. Транссибирската магистрала), 6 федерални шосета, най-голямото международно летище (Колцово) извън Москва и Санкт Петербург. Екатеринбург е един от най-големите финансови центрове в Русия.

Казан (1 257 341 ж.) – Република Татарстан. Столица на Република Татарстан, един от най-големите политически, икономически, образователни, научни, спортни и културни центрове в страната и средище на татарската култура. Градът е голямо пристанище на левия бряг на р. Волга, разположен при вливането в нея на притока и Казанка.

Нижни Новгород (1 244 254 ж.) – Нижегородска област. Най-големият град в Приволжския федерален окръг, разположен в Източноевропейската равнина при сливането на реките Ока и Волга. Река Ока го разделя града на две части – горна, разположена на хълма Дятлов и долна, разположена на ниския бряг. Нижни Новгород има статус на важен икономически (един от най-големите промишлени центрове в Русия), транспортен и културен център на страната.

Челябинск (1 187 960 ж.) – Челябинска област. Неофициална столица на Южен Урал. Административен център на Челябинска област в Уралския федерален окръг. Градът е разположен в източната част на планината Урал в близост до границата с Казахстан. Крупен промишлен и транспортен център.

Самара (1 144 759 ж.) – Самарска област. Административен център на Самарска област. Градът е разположен в Поволжието на Русия, в нейната югоизточна европейска част. Пристанище на р. Волга, голям транспортен, икономически и научно-образователен център. Самарската агломерация е на трето място в Русия – наброява над 2,7 млн. жители.

Омск (1 139 897 ж.) – Омска област. Втори по големина град в Сибир, най-големият транспортен и индустриален център на областта. Намира се в южната част на Западен Сибир при вливането на р. Ом в р. Иртиш.

Ростов на Дон (1 137 704 ж.) – Ростовска област. Неофициална Южна столица на Русия. Административен център на Южния федерален окръг, крупен промишлен, научно-образователен, транспортен и културен център в южните части на страната. Разположен по бреговете на р. Дон, на ок. 50 км. от вливането и в Азовско море.

Уфа (1 125 933 ж.) – Република Башкортостан. Столица на Република Башкортостан. Един от големите промишлени (най-големият център на нефтопреработващата промишленост в

Поволжието и Урал), транспортни, културни, религиозни и научни центрове в Русия. Градът е разположен при вливането на река Беляя в река Уфа, върху ниски хълмове, образуващи Уфимското плато, западно от южната част на Урал. Един от най-големите междурегионални транспортни възли в РФ.

Красноярск (1 092 851 ж.) – Красноярски край. Голям икономически, транспортен, научно-образователен и културен център в Централен и Източен Сибир. Градът е разположен на двата бряга на р. Енисей на кръстопътя между Западносибирското и Средносибирското плато.

Воронеж (1 050 602 ж.) – Воронежска област. Административен център на областта, градът е разположен на границата на Централноруското възвишение и на Окско-Донската равнина, по двата бряга на водохранилището Воронеж на едноименната река, не много далеч от мястото, където тя се влива в р. Дон.

Перм (1 049 199 ж.) – Пермски край. Градът е основен научен, индустриален, логистичен и културен център в Урал. Перм е разположен в подножието на планината Урал, с голямо пристанище на р. Кама и е голям транспортен възел по Транссибирската магистрала.

Волгоград (1 004 763 ж.) – Волгоградска област. Център на Волгоградска област. Градът се простира на повече от 60 км. по западния бряг на р. Волга при вливането в нея на р. Царица, и има статут на един от най-дългите градове в Руската федерация. В границите на Волгоград са включени и островите, разположени на река Волга. Разположението е интересно – на север част от града се намира от западната страна на водохранилището, където нивото на водата е 15 метра над морското равнище, а южната част на града се разполага на десния бряг на р. Волга и на островите от заливната тераса Волга-Ахтуба където линията на реката се променя до 11 метра под морското равнище, към хидроелектростанцията достига до 13 метра.

Волгоград е милионен град до 1999 г., от 2002 до 2005 г. и отново от 2010 г., Перм е милионен град до 2004 г. и отново от 2012 г., Красноярск и Воронеж са милионни градове от 2012 г. Два мултимилионни града (Москва и Санкт Петербург) имат население по над 5 млн. души, а Москва – над 10 млн. От останалите градове само Новосибирск има население над 1,5 млн. души.

В съответствие с политическото и административното райониране най-голям брой милионни градове са в Приволжския федерален окръг (Нижни Новгород, Самара, Казан, Уфа, Перм). В Сибирския федерален окръг – три, по два са в Южния федерален окръг, Уралския федерален окръг и Централния федерален окръг. Един милионен град има в Северозападния федерален окръг, а в Северокавказкия и Далекоизточния федерален окръг няма милионни градове. Сред икономическите райони на Русия най-много милионни градове са в Уралския икономически район (Екатеринбург, Челябинск, Уфа, Перм). В Поволжския икономически район са три, в Западносибирския икономически район – два, по един са в Северокавказкия, Централния, Северозападния, Волго-Вятския, Източносибирския и Централночерноземния икономически район. В Далекоизточния, Северния и Калининградския икономически район няма милионни градове.

Три града с население малко под един милион души (към 01.01.2021 г.) – Краснодар (948 хил. д.), Саратов (830 хил. д.) и Тюмен (816 хил. д.) са субмилионни градове.

Максималният брой милионни градове в РСФСР (като част от СССР) достига 13. Някои от тези градове са малки градове в началото на ХХ век, но преживяват бърз растеж поради предприетата индустриализация и по други комплексни причини. Новосибирск се оказва един от рекордьорите по достигане на милионно население. Бързият растеж на някои от градовете, който ускорява последващото им развитие като милионни градове, се дължи на евакуацията на човешкия и индустриалния потенциал по време на Великата отечествена война. Впоследствие високият статус на милионните градове в рамките на съветската административна система ги прави привлекателни за икономическите мигранти. За да подобрят собствения си статут,

властите на някои градове лобират за включване в състава им на предградия, някои от които и до днес са слабо интегрирани в градската среда поради недостатъчно развитие на инфраструктурата. Първата група градове в Русия, които стават милионни само няколко десетилетия след Москва и Санкт Петербург - през 60-те години на XX век: 1962 г. – Новосибирск и Горки (Нижни Новгород), 1967 г. – Свердловск (Екатеринбург) и Куйбишев (Самара). През 70-те години статус на милионен град получават: 1976 г. – Челябинск, 1978 г. – Омск и през 1979 г. – Перм и Казан. Последни, през 80-те години, в РСФСР милионни градове стават: 1980 г. – Уфа, 1987 г. – Ростов на Дон, 1989 г. – Волгоград.

Както в страната като цяло, така и сред нейното градско население в частност, в постсъветския период почти всички градове с милионно население в Русия имат отрицателен естествен прираст на населението, който не се компенсира от миграционни процеси. Въпреки че има обща тенденция към намаляване на населението, темпът на това обезлюдяване във всеки от милионните градове до известна степен варира. С изключение на Москва, Казан и до известна степен Омск и Екатеринбург, почти всички милионни градове се обезлюдяват през всичките години от началото на 90-те. Особено значително (до 100-150 хиляди души за 15 години) губят населението си Санкт Петербург, Нижни Новгород, Самара, Перм. Едва от 2005 г. се наблюдава ръст на населението в редица градове. В края на 2009 г., в допълнение към Москва, градове като Санкт Петербург, Новосибирск, Екатеринбург, Казан, Уфа, Ростов на Дон и частично Челябинск демонстрират ръст на населението, докато спадът продължава в Нижни Новгород, Самара и Омск. Значителният миграционен приток и известен естествен прираст на населението позволяват на Новосибирск да бъде първият (изкл. Москва и Санкт Петербург), който преодолява границата от 1,5 милиона души 2012 г.

Към 2021 г. в Русия са формирани 23 агломерации с население над 1 милион души – Московска, Санкт Петербургска, Самарско-Толиатинска, Екатеринбургска, Нижегородска, Ростовска, Новосибирска, Волгоградска, Казанска, Челябинска, Омска, Краснодарска, Уфимска, Новокузнецка (Кузбаска), Красноярска, Пермска, Саратовска, Воронежска, Иркутска (Иркутско-Черемховска), Набережночелнинска (Нижнекамска), Владивостокска, Тулско-Новомосковска и Уляновска. Така седем агломерации са формирани от градове, които не са милионни: Саратов, Иркутск, Владивосток, Новокузнецк, Набережни Челни, Тула, Уляновск. Не всички от тях обаче са междурегионални центрове на социално-икономическо развитие.

В бъдеще броят на милионните градове ще се увеличи – в хода на процеса на окрупняване на руските градове в резултат на планирано включване от местните власти на част от околните селища в агломерацията на главния град (напр. Енгелс планира да се присъедини към Саратов, Иркутск и Томск имат за цел да станат милионни агломерации), а в дългосрочен план в резултат на изпълнението на правителствени стратегии и програми за създаване на т.нар. „опорни градове“ (Владивосток, Хабаровск, Тюмен) и нови сателитни градове (Чебоксари, Уляновск, Пенза, Кемерово, Липецк). Най-реалните нови милионни градове са Тюмен, Саратов и Краснодар, които се доближават до милионната граница и според темповете на нарастване на населението им, ще я достигнат през 2029 г.

Всички генерални планове предвиждат по-нататъшно увеличаване на населението на милионните градове. В следващите 20-30 години те ще бъдат локомотивите на постиндустриалната и индустриална икономика и основните опорни възли на цялата система за разпределение на населението. Опорните възли на селищната система през следващите години ще се трансформират в агломерации, чието постепенно формиране е факт.

References:

1. Karpenko M.N., M. M. Kanter, E. M. Sokolova. Goroda-millionniki — опорные узлы в системе расселения России, Vestnik RGU, 3(59), Rostov na Donu, 2017.

2. Nefedova T., Treyvish A. Goroda i selyskaya mestnosta: sostoyanie i sootnoshenie v prostranstve Rossii // Regionalnyye issledovaniya. N 2. 2010.
3. Neshadin A., Prilepin A. Gorodskie aglomeratsii kak instrument dinamichnogo sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya regionov Rossii // Obshtestvo i ekonomika. № 12, 2010.
4. Rayzberg B.A., Lozovskiy L.Sh., Starodubtseva E.B. Sovremennyy ekonomicheskiy slovary. 5-e izd., pererab. i dop. — M.: INFRA-M, 2006.
5. Rassel Dzh. Goroda-millionery Rossii. 978-5-5135-1440-4, 2012.
6. Sokolova, E. M., Kanter, M. M. Razvitie zastroennykh territoriy — kompleksnaya programma rekonstruktsii gorodov // Natsionalnaya Assotsiatsiya Uchenykh. № 2–7, 2015.
7. Treyvish A. Gorod, rayon, strana i mir. Razvitie Rossii glazami stranoveda. M.: Novyye khronograf, 2009

Elektronni resursi:

<https://rosstat.gov.ru/>

<https://www.fedstat.ru/>

<https://www.mos.ru/>

<https://www.kp.ru/russia/goroda-rossii/>

<https://www.gov.spb.ru/>

<http://www.volgadmin.ru/>